

Milli düşüncə tariximizdə silinməz iz qoyan

Mir Cəlal Paşayev

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan tarixi - na sovet istilası dövrü kimi daxil olsa da, ədəbiyyat tariximiz üçün bu mərhələ böyük ənəm kəsb etmiş, ədəbiyyatınaslığımızın inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli atılımlar atılmışdır. Əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatının klassik ərisinin toplanması, tədqiqi, tarixi və onun dövrləşdirilməsi ilə bağlı konsepsiyaların işlənməsi, müxtəlif nəzəri müddəələrin irali sürüləməsi, çoxsaylı əsərlərin ortaya çıxarılması, həm də bütün proseslərin Qərb, Avropa, türk və rus ədəbi-nəzəri fikri ilə müqayisədə reallaşmasına start verilmişdir. Əvvəl, bunun üçün münbit zəmin var idi. Çünki sovet quruculuğu marksizm-leninizm ideologiyasına söykəndirdi.

Bu ideologiyanın teməl prinsiplərindən biri klassik əri seşaslanmaq idi ki, bu da Sovetlər

Birliyinə daxil olmuş respublikalarda yaşayış xalqların qarşısına klassik ərisin toplanması və tədqiqi kimi bir tələb qoyurdu. Bu proses rus elmi-nəzəri fikri ilə Avropanı, Qərb ədəbi-nəzəri fikrinin qarşılıqlı temasında həyata keçirilirdi. Digər tərəfdən, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırımların mülliəfi olan türk alimləri Fuad Körəlizadə və İsmayıllı Hikmətin yaradıcılığı, həmçinin Türkiyədə tehsil almış Əmin Abid, Bekir Çobanzadə, Yusif Vəzir Çəmənəzəlini və başqa alimlərimizin elmi-nəzəri fəaliyyəti ədəbiyyatşunaslığımıza mehəz türk elmi-nəzəri fikri vəsitişlə maraqlı mühüm əlmlərin, konsepsiyaların yol təmənəsine və bu istiqamətdə qarşılıqlı temasə şərait yaradırdı. Ətən əsrin əvvəllərindən başlayaraq bir çox tədqiqatçılar - Əmin Abid, Bekir Çobanzadə, Salman Mümtaz, Əli Nazim, Mir Cəlal Paşayev və başqaları klassik ərisin öyrənilmesi məqsədilə bir neçə istiqamətdə paralel fəaliyyət göstərməye başlıdalar. Onlar bətərəfdən klassik əri toplayır, dərc etdirir, mətnşüraslıqlı məşğul olur, digər tərəfdən isə ədəbiyyat tarixinin yazılışını, dövrləşdirilməsi, mənşəyin dəqiqləşdirilməsi, müxtəlif ədəbiyyat konsepsiyalarının hazırlanması, fərqli elmi-nəzəri problemlərin tədqiqi ilə bağlı əhəmiyyətli işlər görürdür.

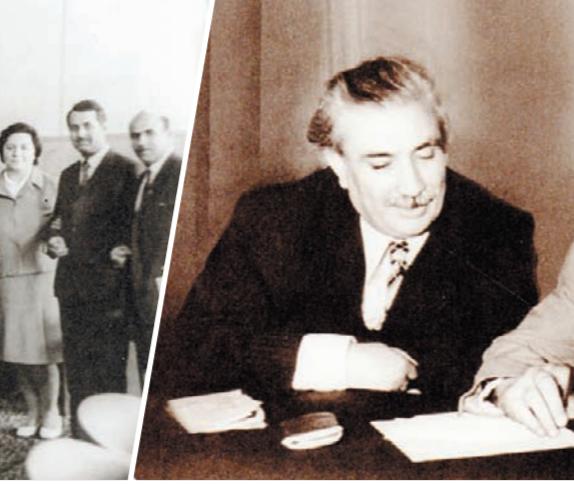
Yazılı Azərbaycan ədəbiyyatının mənşəyi, ədəbi-tarixi prosesin mərhələ təsnifi və klassik əbədi əsər münasibət kimi üç əsas məsələ etrafında tədqiqatlar aparan ədəbiyyatşunaslarının eməyinin nəticəsi idi ki, XX əsrin ikinci onilliyindən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin və bununla bağlı olaraq ədəbiyyatşunaslığının bir elm kimi inkişaf və təraqqi prosesi başlıdır. Ədəbiyyat tariximiz heç bir mərhələdə olmadığı kimi, bù illər böyük inkişaf yolu keçdi. Hətta o dövrde mövcud olan vulqar sosiologizm, marksizm-leninizm prinsiplərinin, siniflik nəzəriyyəsinin, proletkultuluğun bütün ədəbi metn'lərə tətbiqinə ümumən ədəbiyyata vurduğu zıyanları, inkişaf prosesinin dəyərini və əhəmiyyətini azalda bilməz. Bu missiya indi XXI əsrin yəni mərhələyə adamlıq humanitar dünsünə səfərasının aynasında bütün tərkib və parametrləri ilə dəha aydın görünür.

XX əsrin ədəbiyyatı, onun tarixi, elmi-nəzəri təhlili, poetik xüsusiyyətlərinin dəyərləndirilməsi Mir Cəlalın ərsində əhəmiyyəti yer tutur. Onun Firdun Hüseynovla birləkə yazdığı "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliyi elmi əhəmiyyətini qədimizadək qoruyan neşrlərindən. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)", "Klassiklər və müasirlər", "Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi" kitablarından da Mir Cəlal istər XX əsrin bir dövr kimi dəyərləndirilir, istər də o dövrün mədəniyyəti, mətbuat tarixi, müsələyi və incəsənəti ilə bağlı çox əhəmiyyəti qənaətlər söyləmiş, bù gün belə öz elmi dəyərini itirməyən nəticələr çıxarmışdır. Bu fikirlər Mir Cəlalın bir ədəbiyyat tarixçisi kimi yerini və qiyamətini vermək üçün böyük anlaşılıq ifadə edir. XX əsrin əvvəlləri, xüsusiyyətə otuzuncu illərə qədər olan mərhələsi Mir Cəlalın yaradıcılığında daha geniş formada təhlil edilib. Məlum olduğu kimi, əsrin əvvəllərində ədəbi proses müxtəlifliyi və ziddiyətləri ilə fərqlənirdi. Milli dövlət quruculuğu, ədəbiyyatda milli ideologiyanın təbliğ məsələləri öz yerini tam təməmşə dövlət cəvərliliyi və yenice qurulmuş sovet dövləti yəni inkişaf istiqamətləri axtarmağa başlayaraq prosesin və onun nəticələrinin, illi növbədə, mədəniyyətdə və ədəbiyyatda təsvir olunması - ni günün telebini əvirdi.

Sovet hakimiyyətinin qələbəsinə, yeni ölkəde siyasi basıqası qədər Azərbaycan ədəbiyyatı öz qanunayğun inkişaf prosesini, təbii dəyişiklik dövrünü yaşayır. Lakin akademik Nizami Cəfərovun qeyd etdiyi kimi, "sovet ideologiyası Azərbaycan ədəbiyyatının tarixən qazandığı xüsusiyyətlərin normal şəkildə idrakına imkan vermedi - 20-ci illərin sonu 30-cu illərin əvvəllərindən etibarən sovet ədəbiyyatı müxtəlifliyi və "proletar məqəyi" dəha aqressiv bir şəkildə gözlenilməye başlandı...". Bu illərdə yeni ədəbiyyat tipinin formalşması az qala siyasi tələb səviyyəsində qoyulurdu. Mövzuya baxımdan "müsəsir insan", "sovet vətəndaşının heyati", "yeni cəmiyyət" ilə bağlı əsərlər tələb olunurdusa, digər tərəfdən Şərqi və Qərb janr formalarının cülgalaşması, yaradıcılıq metodlarının formalşması, daxili

mübarizəsi gedir, ədəbiyyata yeni formalar getirilir, qarşıya yeni ənəzəri tələbər qoyulurdu. Elmi-nəzəri əri arasıdırda müsəyən etmek olur ki, XX əsr ədəbiyyatının dəyərləndirilmesi Mir Cəlalın yaradıcılığında bir neçə istiqamətdə realşasdırılır. Bütün bu istiqamətlərde XX əsr ədəbiyyatı haqqında fikir yürütək, onu təhlil etmek üçün çoxetraflı elmi-nəzəri biliyə, məlumat, eruditliyə, obyektiv təhlil bacarığına, həmçinin döşənəcə genişliyinə malik olmaq lazımdır. Elmi-nəzəri təhlilərin seviyəsi, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq tam bir şəkilde - mədəniyyət, siyaset, içtimai hayat, teatr, müsiki

nin Sabir yaradıcılığına və eləcə də ədəbiyyat tariximizə yanlış və qeyri-əlmi bir münasibətin nəticəsi olduğu söyləmə ehtiyac yoxdu". Böyük alimin ədəbiyyatımızın bütün klassik şair və yazıçıları haqqında səsləndirdiyi fikirler ədəbi əri sevgi və peşəkarlıqla yanaşmağın nümunəsidir. Bu yanaşmada dürüst nəşri-metodoloji prinsip, ədəbi-əlmi qiymət, hər zaman nüfuzunu qoruyacaq dəyərlər sistemi ehtiva olunub: "Klassik ədəbiyyatın gücü ənənələrin düzgün inkişaf etdirilməsindən. Füzuli nəinki öz dövrüne xidmət edir, həm də gələcəyə xidmət edir, Vəqif yaradırdı. Vəqif nəinki öz dövrüne xidmət edir,

ve mətbuat həyatı da daxil olmaqla mühüti təsvir etməsi, qənaətlərin dəqiqiliyi və konkretliyi göstərki, Mir Cəlalda bütün bù xüsusiyyətlər var idi. Mir Cəlalın elmi-nəzəri ərsində XX əsrin nəsni iki mərhələdə - 30-cu illərə qədər və 30-cu illərdən sonraq mərhələdə tədqiq edilib. Bu mərhələlərdən birincisinin elmi-nəzəri sanbali, əhətə genişliyi, əldə edilmiş elmi nəticələrin obyektivliyi və elmi dəyəri daha çoxdur. İlk növbədə, o səbəbdən ki, 30-cu illərə qədər yaranan nəsə nümunələri hem siyasi basıqdan, hem "ideoloji məcburiyyət" ağırlığından qışmən azad idilər. Bu merhələyə qədər yaranan nəsə öz qanunayğun formalaşma prosesini keçirdi. İkinci mərhələdə - 30-cu illərdən sonra isə artıq "xəlqilik", "partiyalılıq" kimi tələbər ədəbiyyatı da, ədəbi düşüncəndən tam şəkilde öz "hökəmli altına" almışdır. Xalq içərisində çıxan müsbət qəhrəmanlar, "yeni dünya quruculuğu", "gözel gələcək" planları, fəhlə və kəndli sinfinin hərəkəti, məbarizə, idealları, düşmən sinif arayışları və s. ədəbiyyatın və yazılıçının qarşına tələb kimi qoyulmuşdu. Mir Cəlal və bir sıra tədqiqatçılar üçün bu cür tələbər əsasında yazılın nümunələrin şərh edilməsi "söz demək imkanını" məhdudlaşdırır.

Ümumiyyətə Azərbaycan nəsni və onun poetik extarislardan danişərkən Mir Cəlalın elmi-nəzəri yaradıcılığında 30-cu illərə qədər yaranmış nümunələr, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, A.Saïq, S.S.Axundov kimi yazılıçılardır. Mir Cəlalın elmi-nəzəri ərsindən sonraq mərhələdən əsaslı inkişaf etdirilməsi, klassik ərəb ədəbiyyatının özü - "xəlqilik", "partiyalılıq" kimi tələbər ədəbiyyatı da, ədəbi düşüncəndən tam şəkilde öz "hökəmli altına" almışdır. Xalq içərisində çıxan müsbət qəhrəmanlar, "yeni dünya quruculuğu", "gözel gələcək" planları, fəhlə və kəndli sinfinin hərəkəti, məbarizə, idealları, düşmən sinif arayışları və s. ədəbiyyatın və yazılıçının qarşına tələb kimi qoyulmuşdu. Mir Cəlal və bir sıra tədqiqatçılar üçün bu cür tələbər əsasında yazılın nümunələrin şərh edilməsi "söz demək imkanını" məhdudlaşdırır.

Ümumiyyətə Azərbaycan nəsni və onun poetik extarislardan danişərkən Mir Cəlalın elmi-nəzəri yaradıcılığında 30-cu illərə qədər yaranmış nümunələr, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, A.Saïq, S.S.Axundov kimi yazılıçılardır. Mir Cəlalın elmi-nəzəri ərsindən sonraq mərhələdən əsaslı inkişaf etdirilməsi, klassik ərəb ədəbiyyatının özü - "xəlqilik", "partiyalılıq" kimi tələbər ədəbiyyatı da, ədəbi düşüncəndən tam şəkilde öz "hökəmli altına" almışdır. Xalq içərisində çıxan müsbət qəhrəmanlar, "yeni dünya quruculuğu", "gözel gələcək" planları, fəhlə və kəndli sinfinin hərəkəti, məbarizə, idealları, düşmən sinif arayışları və s. ədəbiyyatın və yazılıçının qarşına tələb kimi qoyulmuşdu. Mir Cəlal və bir sıra tədqiqatçılar üçün bu cür tələbər əsasında yazılın nümunələrin şərh edilməsi "söz demək imkanını" məhdudlaşdırır.

Elnarə AKİMOVA,
Milli Məclisin deputatı.

həm də gələcəyə xidmət edir, Sabirin meydana gəlməsinə imkan açırdı. Bu ənənələr ne qədər canlanıb inkişaf edərsə, bizim ədəbiyyatımız da o qədər güclü olacaqdır". Professor Şirindil Alişanlı qeyd edir ki, "Mir Cəlal müəlliminin her bir klassik haqqında dediyi elmi aforizmin müasir mənası haqqında tədqiqatlar yazmaq olar və yazılıcaq da". Buradan yola çıxaraq qeyd edək ki, Mir Cəlalın elmi yaradıcılığı özünün fərqli istiqamətləri - klassik ərəb ədəbiyyatının tədqiqi, müxtəlif elmi-nəzəri problemlərin araşdırılması, klassiklərin yaradıcılığının dəyərləndirilməsi ilə müasir ədəbiyyatşunaslığının tədqiqat obyektiyinə çevrilecəyi zamanı gözləyir. Klassik Şərqi poeziyasını və poetikasını dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın bütün mərhələlərindən xəbərdar olan alimin monografiya və elmi məqələlərindən gəldiyi elmi qənaətlər bu gün de aktuallığını itirməyib və ədəbiyyatşunaslığının tədqiqatı dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" kimi dərindən bilən, onları "Mirzə Cəlilin hekayelerindən bir bətiklik, müxtəsərlik, yüksəcməlilik və dərindən bilən, klassik ədəbiyyatın hazırlanmasında yaxından iştirak edib, kitabda bir sıra məqələlərin, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" və "Ədəbiyyatşunaslığının əsərləri" k